

GUSTAVA REINHOLDA FON KLOTA JUBILEJA 1855. GADĀ JOHANA TEODORA BĒRENTA UN KĀRĻA HÜGENBERGERA ATSPUGUĻOJUMĀ: NOTIKUMS UN RAKSTĪTĀJU VALODA

Dzintra Paegle

Latvijas Universitāte

1. Ievads

1855. gada 12. jūnijā notiek Evaņģēliski luteriskās konsistorijas Vidzemes ģenerālsuperintendanta Gustava Reinholda fon Klota (*Gustav Reinhold von Klot*, 1780–1855) 50 darba gadu svinības mācītāja amatā. Klota godināšana aprakstīta „Latviešu Avižu” pielikumā 1855. gada 23. jūnijā, tas veltīts šai jubilejai. Rakstu autori ir mācītāji Johans Teodors Bērents (*Johann Theodor Berent*) (1784–1866) (Bērents 1855) un Kārlis Hūgenbergers (*Karl Friedrich Jacob Hugenberger*) (1784–1860) (Hūgenbergers 1855). Bērents garus gadus kalpojis Vidzemes Suntažu draudzē (1808–1850) un pēc tam dzīvo Rīgā, *Schmiedestraße* 12, tagad Kalēju iela (RAB 1861: 6), vēlāk pārceļas uz jauno Bērenta namu Basteja bulvārī 16, ko uzcēlis viņa dēls. Bērents labi pratis latviešu valodu, ir tulkotājs. Hūgenbergers ilgstoši strādājis par mācītāju Kurzemes Ārlavas un Piltenes draudzē (1814–1851), no 1851. gada dzīvo Jelgavā pie savas meitas, kas tur apprecējusies ar grāmatizdevēju Stefenhāģenu (Kundziņš 1888: 54; Krastiņš 2021: 42). Viņš labi pratis latviešu valodu, rakstījis dzejoļus latviešu valodā, tulkojis. Abi rakstītāji kādu laiku ir bijuši Latviešu literārās (draugu) biedrības

priekšsēdētāji – Bērents no 1845. līdz 1851. gadam, viņš arī viens no šīs biedrības dibinātājiem, Hūgenbergers – biedrības priekšsēdētājs no 1851. līdz 1854. gadam.

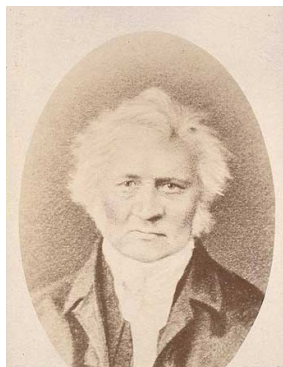
„Latviešu Avīžu“ speciālizlaidumā bez Hūgenbergera un Bērenta rakstiem ir ievietoti arī Latviešu draugu biedrības apsveikuma teksts un Hūgenbergera dzejolis „Goda dziesma“, un LDB „Kurzemes Latviešu biedru priekšnieka“ Roberta Klāsona (*Robert Klasfohn*, 1815–1867) dzejolis „Pateicības dziesma“.

Šajā rakstā aplūkosim ģenerālsuperintendanta Klotu 50 gadu darba jubilejas svinību norisi un Bērenta un Hūgenbergera valodas īpatnības šajā publikācijā. „Latviešu Avīžu“ iespaidums bieži vien ir neskaidrs, ir grūti nošķirt <f> no <f>, tāpēc šeit rakstīts ar vārdā iederīgu burtu, reizēm laikrakstā trūkst līdzskaņu <ņ> un <ġ> mīkstinājuma. Šeit pie Bērenta raksta citātiem iekavās ir burts (B), pie Hūgenbergera – (H).

2. Gustava Reinholda fon Klotu biogrāfija

Klotu dzimtas precīza izcelsmes vieta nav zināma, bet bez šaubām var teikt, ka dzimtas sākotne meklējama Lejas Vācijā, kur vārds *Klot*, augšvācu *die Kugel* ‘lode, bumba’, ir viduslejasvācu valodā: „*Die Stammesheimat des Geschlechts ist nicht bekannt, jedoch ohne Zweifel in Niederdeutschland zu suchen, da den der Name, der soviel wie Kugel bedeutet, niederdeutsch ist.*“ (GHBR: 89). Vairākas lodes ir Klotu dzimtas ģerbonī. Savukārt uzvārdu pētnieki vārdu *Klots* saista ar vācu uzvārdu *Kloth*, kā pamatā esot nozīme ‘klimpa’ vai ‘kukurznis’ (Mežs, Jansone, Kovaļevska, Rapa 2022, I: 315).

Livonijā vācu dzimtas Klotu vārds (*Claus Klot*) sastopams kopš 1501. gada, bet superintendanta Klotu dzimtas zara sākotne rodama Sarkaņos (*Heidenfeld*), viņiem piederējušas vairākas muižas, arī Odzienā kopš 1625. gada (GHBR: 90). Vēlāk Odzienā mūža pēdējos gadus pavadījusi Klotu dzīvesbiedre un tur mirusi (RZ 1863), Odzienā kārtības tiesā darbojies viņu vecākais dēls Eduards Aleksandrs.

1. attēls. Gustavs Reinholds fon Klots (LVVA, 233. f., 4. apr., 1170. l., 26. lp)

Gustavs Reinholds fon Klots ir dzimis Krievijā, Višņijvoločkā Novgorodas gubernā, tagadējā Tveras gubernā, majora Burharda Ernsta (*Burchard Ernst*) fon Klotā ģimenē 1780. gada 18. oktobrī, miris Rīgā 1855. gada 18. oktobrī, savā dzimšanas dienā. Viņš ir ticis apglabāts Rīgas Jēkaba kapos (Berkholz 1895: 52–54).

Dažas dienas pirms nāves viņam tika pasniegts Krievijas impērijas augstais Svētā Vladimira 3. klases ordenis (RS: 1855). Cariskajā Krievijā ordeni no 1782. līdz 1900. gadam pasniedza muižniecībai par nepārtrauktu kalpošanu civilajā vai militārajā dienestā.

Klots mācījies Rīgas licejā, no 1802. līdz 1805. gadam studējis teoloģiju Tērbatas Universitātē, labi pratis valodas, it īpaši senās valodas, no 1805. gada līdz 1834. gadam ir bijis mācītājs Nītaurē, no 1830. līdz 1834. gadam Vidzemes Evaņģēliski luteriskās konsistorijas asesors, no 1834. līdz 1855. gadam Vidzemes ģenerālsuperintendentants ('amats ar augstāko luterāņu baznīcas administratīvo varu') un konsistorijas viceprezidents. Šajā amatā Klots tika iecelts 1834. gada 29. jūlijā, un 7. oktobrī Jēkaba baznīcā „*altara preekščâ tikke fwehrinahts un bafnizas-teefas preekfchneeks wiņņam no pafcha Ņeifera puffes to felta gohda Ņehdi un kruftu pee kruhts pakahre*“ (LĻD: 1834).

Klots no 1823. līdz 1824. gadam ir piedalījies Latviešu literārās (draugu) biedrības (*Lettisch-literārische Gesellschaft*) dibināšanā, no 1824. līdz 1834. gadam ir tās prezidents, no 1851. gada – tās goda biedrs. 1834. gadā viņš ir viens no Krievijas Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrības (*Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der russischen Ostseeprovinzen*) dibinātājiem, 1837. un 1838. gadā ir tās priekšnieka vietnieks, no 1853. gada ir Igauņu Zinātniskās biedrības (*Gelehrte Estnische Gesellschaft*) godabiedrs. Klots aktīvi vērsies pret hernhūtiešu jeb brāļu draudžu kustību.

Klots rakstījis baltvāciešu presē par dažādiem jautājumiem. No 1837. līdz 1855. gadam konsistorijas uzdevumā cenzējis Rīgā izdotos reliģiskos izdevumus (arī Vidzemes autoru rakstus, kas iespiesti Jelgavā) no teoloģiskā viedokļa un 44 latviešu grāmatas (LGD).

Gustavs Reinholds fon Klots 1806. gada 25. maijā ir apprecējies ar Annu Frīderīki fon Fēgezaku (*Anna Friederike von Vegesack*) (30.04.1781. Roperbeķu muižā Valmieras apriņķa Umurgā – 03.09.1863. Ļaudonas draudzes Odzienā). Nītaures vācu draudzes grāmatas ieraksti (LVVA 1785–1825) rāda, ka viņiem laikā no 1807. līdz 1825. gadam ir dzimuši astoņi bērni:

- Eduards Aleksandrs (*Eduard Alexander*), dzimis 1807. gada 8. martā (LVVA 1785–1825, 129. lp.), miris 1887. gada 3. februārī Odzienā, bijis tiesu amatpersona kārtības jeb bruģu tiesā (*Ordnungsrichter*) (GHBR: 100);
- Oto Roberts (*Otto Robert*), dzimis 1808. gada 12. februārī (LVVA 1785–1825, 130. lp.), Mālpils mācītājs, miris 1876. gada 15. martā (par viņu sk. Paegle, Vanags 2020: 91–114);
- Otīlija Agneta (*Ottilia Agneta*), dzimusi 1809. gada 12. jūlijā (LVVA 1785–1825, 132. lp.), mirusi 1864. gada 15. februārī Rēvelē jeb Tallinā (GHBR: 100);

- Eifrosija Eva Henriete (*Euphrosyae Eva Henriette*), dzimusi 1810. gada 18. novembrī (LVVA 1785–1825, 135. lp.), mirusi 1812. gada 1. janvārī (LVVA 1785–1825: 162. lp.);
 - Burhards Georgs Reinholds (*Burchard Georg Reinhold*), dzimis 1813. gada 14. novembrī (LVVA 1785–1825, 139. lp.), miris 1814. gada 9. februārī (LVVA 1785–1825 : 162. lp.);
 - Barbara Anna (*Barbara Anna*), dzimusi 1817. gada 29. aprīlī (LVVA 1785–1825: 170. lp.), mirusi 1819. gada 29. martā (LVVA 1785–1825, 163. lp.);
 - Vilhelms Aleksandrs Gothards (*Wilhelm Alexander Gotthard*), dzimis 1818. gada 14. jūnijā (LVVA 1785–1825, 172. lp.), miris 1819. gada 7. aprīlī (LVVA 1785–1825: 163. lp.);
 - Kārlis Reinholds (*Carl Reinhold*), dzimis 1820. gada 16. janvārī (LVVA 1785–1825: 176. lp.), bijis majors Krievijā, miršanas laiks nav zināms (GHBR: 101).
- Visas Nītaures draudzes grāmatas nav saglabājušās, trūkst ierakstu no 1825. gada līdz 1833. gadam, un tie līdz 1825. gadam nav pilnīgi, piemēram, mirušajiem netiek norādīts nāves cēlonis. No astoņiem G. R. Klota bērniem četri ir miruši pavisam mazi, un tie nav iekļauti vācu bruņniecības ģenealoģiskajā rokasgrāmatā (GHBR).

3. Gustava Reinholda Klota 50 gadu darba jubilejas svinības

Klota cildināšanas svinības bija plānotas 1855. gada 29. maijā, kad pirms 50 gadiem Klots tika ordinēts mācītāja amatā Nītaurē, bet viņa slimības dēļ godināšana tika atcelta uz vēlāku laiku (Inland 1855₁). Svinībām tika sagatavoti un izdoti speciāli cildinājuma raksti, sarakstīti dzejoļi.

Godināšana notikusi 1855. gada 12. jūnijā, svētdien, Rīgas Svētā Jēkaba baznīcā, Klota mājās un Melngalvju namā, visticamāk, vācu valodā.

Klota dzīvesvieta abos jubilejas rakstos minēta netieši – Bērents raksta „*fawā nammā*“, bet Hūgenbergers to sauc par mājiņu: „*pawaddija us wiņņa mahjiņu*“, nevis *māju*. Domājams, ka Klots dzīvojis Rīgā Mazajā Jēkaba ielā Nr. 1, kur 1861. gadā vēl mitusi viņa dzīvesbiedre, atraitne Frīderīke fon Klota (RAB 1861: 38). Tagad Mazā Jēkaba iela vairs nav saglabājusies, jo tās apbūve tikusi nojaukta 1936. gadā, kad tur ierīkoja plašāku tagadējo Doma laukumu (Zalcmanis 2008, 2: 257).

Pēc abiem iepriekš minētajiem rakstiem varam gūt priekšstatu par godināšanas norisi 19. gs. vidū. Bērents sniedz vairāk vai mazāk oficiālu informāciju, par sevi raksta trešajā personā ar neitrālu raksta nosaukumu „*No Rihgas*“. Savukārt Hūgenbergers raksta pirmajā personā, viņš apraksta pasākuma norisi un paša gaviļnieka izskatu un izturēšanos, sevis paša rīcību. Viņa raksta nosaukums ir „*Jauna fiņņa pahr ammata=kahfahm*“. Abi raksti ir publicēti 23. jūnijā, kad latvieši svin Jāņu vakaru, un Hūgenbergers piebilst, ka viņš šo rakstu grib „*par fwehtibu tautiņai, Jahņu trohkfiņšs [tā!] isteikr*“. Vai, lietojot vārdu *tautiņa*, nevis *tauta*, Hūgenbergers ir gribējis demonstrēt

2. attēls. Ielūgums uz Klota godināšanu (Dr. Cristian August Berkholz 1855)

savu vācisko pārākumu vai gluži pretēji – draudzīgu attieksmi, sal. raksta sākuma frāzi „*Tu, mihļajs draugs, ar drauga wahrdeem man pamohdinajis*“ un nobeiguma frāzi – „*Taws draugs Kahrlis Hgnbrgr*“, arī biedrības nosaukumā – Latviešu literārā (draugu) biedrība – ir *drauga* vārds. Iespējams, Hūgenbergers novērojis, ka latviešu tautasdziesmās ir daudz deminutīvu, un, cenšoties pielāgoties tautas valodai, rakstā lieto deminutīvu *tautiņa*, un latviešu tauta pēc skaita ir neliela. Savā apsveikuma dzejolī Klotam viņš tomēr raksta:

„*Jau faulite fahk fpihdeht mafai tautai,
Gan femmakai [tā!], bet tomehr nenokautai.*“

Jāņu vakara ligošanu Hūgenbergers sauc par *Jāņu trokšņiem*, kas no svēto rakstu viedokļa ir pagānu darbības, – „*Tev nebūs citus Dievus turēt Manā priekšā,*“ (Otrā Mozus grāmata 20:3).

Jau sestdien, dienu pirms galvenajām svinībām, kā raksta Bērents, pie Klota mājās ieradās trīs kungi: Rīgas pilsētas *superdents* [superintendants] Pelkaus (*Poelchau, Peter*

August, 16.08.1803. Suntažos – 15.12.1874. Rīgā; Baerent 1977: 375, Nr. 1420), Jāņa baznīcas vecākais mācītājs Hilners (*Hillner, Carl Johann Julius Wilhelm*, 17.01.1813. Rindā, Ances pagastā, Kurzemē – 10.04.1868. pazudis, iespējams, noslīcis Daugavā; Baerent 1977: 269, Nr. 757) un Biķeres mācītājs Tilings (*Tiling, Ferdinand*, 23.11.1802. Rīgā – 18.02.1874. Rīgā, Biķeres draudzē; Baerent 1977: 451, Nr. 1890), lai to no Rīgas mācītāju puses sveicinātu un piemiņai iedotu „*wezza testamenta grahmatu, ebreifki driķketu un eefetu famts wahkâ, kas isrohtahts ar felta glihtumeem*“ (B).

Svētdienas rītā „*wezzu tehwu mohdinaja fwehts meldiņfch ar bafunehm fpehlehts*“ (B). Galvenās svinības notiek „*Pirmâ fwehtdeenâ pehz Waffaras fwehtku atfwehtes*“ Rīgas Jēkaba baznīcā „*prett pufsdeenas*“ (H), bet vācu presē raksta „*um 12 Uhr*“ (Inland 1855₂), kur bija sapulcējusies visa „*leela Wahzu draudfe*“ (H), augstākā garīdzniecība un amatpersonas no Rīgas, Vidzemes un Kurzemes, un Dienvidigaunijas: „*Jehkaba bafnizâ [...] bija fanahkufchi Gubernatera leelskungs, Wihzegubernatera leelskungs, tas Widfemmes lantrahta leelskungs [...] Rihgas kummendanta Generala leelskungs, Rihgas pirmais burgermeiftera kungs, Rihgas mahzitaji un daudf Widfemmes mahzitaji, Kurfemmes General=fuperdents, Jelgawas Wahzu draudfes wezzakais mahzitajs, daudf zitti Rihgas un Widfemmes augfti kungi, un klaufitaju pilna bafniza.*“ (B)

„*kad apgohdinajamu firmo gohda=wihru pahrs draugu ta kâ nefchu eewedde un prett altaru us lehnkrehflu fehdinaja. Wiņfch no zeetas wahjibas likkahs tâ famohzihts un mirrejam lihdfigs, ka man fchķitte, ka tas turpat fwehtâ weetâ faldi aismigfchoht.*“ (H)

Kad sāka skanēt ērģeļu mūzika un dziesmas, sirmgalvis it kā „*atņehmahs un jo jautri skattijahs*“ (H). Ar apsveikuma runu vispirms uzstājās „*Widfemmes augftas bafnizas teefas peefehdetais un Wihplantes prahwefts Karlbloms*“ (*Carlblom, Paul*, 23.02.1803.–28.05.1872.; Baerent 1977: 193, Nr. 263), un *pehz atkal nodfeedateem diweem perfchiņeem Walmares wezzakais mahzitajs Wirsbafnizas teefas peefehdetajs Dr. Walters* (*Walter, Carl Ferdinand Maximilian Anton* 30.01.1801. Valmierā – 20.06.1869. Liepupes muižā (Pernigēlē); Baerent 1977: 469, Nr. 1997), tad „*pehz atkal nodfeedatu perfchiņu funtafchu wezzais mahzitajs Berent [...] to fweizinaja*“ (B). Pats Bērents raksta, ka viņš esot vecam tēvam biedrs gan mūža gados, gan augstas skolas mācību laikā, gan mācītāja amatā, un sveicināja Klotu no Nītaures puses, kā arī no Vidzemes mācītājiem, it sevišķi no tā mazā pulciņa, kas bijuši biedri augstā skolā un piedzīvojuši šo viņa goda dienu. Un Bērents aicina aizlūgt par nākamo Vidzemes Lutera draudžu priekšnieku. Tad visi nodziedāja vienu „*perfchiņu*“. Un Jēkaba baznīcas vecākais mācītājs „*Berkolz*“ [tā!] (*Berkholz, Christian August*, 21.07.1805. Rīgā – 23.02.1889.; Baerent 1977: 173, Nr. 136) aizlūdza par ķeizaru un Vidzemes draudzēm. Tad skan „*Dievs kungs ir mūsu stipra pils*“. Un beigās, kā raksta Bērents, „*wezais tehws ar flimmibu nowahrdfinahts us Deewa nammu bij nahzis tahds wahjifch, ka wiffseem bailes ween, woi gan pahrzeetihs to, kas tam ķehrahs pee firds, tas firdi tam fpirdfinaja un fpehzinaja tâ, ka wiņņa flawas un pateizibas wahrdus ar deewsgan fkaņņu un ftipru balfi fazzitus wiffi warreja fadfirdiht.*“

„*Tad ar ehrģeļu fkanneem un fkaiftas dfeefmiņas, ammata kahfu fwehtifchana beidfahs un gohdatu firmgalwi pawaddija us wiņņa mahjiņu, atduffeht.*“ (H) Bērents gan raksta,

ka „*par kahda ftunda laiku pehz beigteem Deewa wahrdeem bafnizâ fawâ nammâ faņehme wiffus tohs, kas fanahze wiņņu ar preeku apfweizinaht. [...] tam dewe pateizibu un gohdu gan ar rakšteem, gan ar driķķetahm grahmatahm, gan ar dfeefmahm.*“

Bērents rakstā nosauc daudzos sveicējus Klota mājās – „*Tehrpates augfta fškohla, Widfemmes un Igauņu femmes augftas bafnizas teefa, Rihgas pilsfehtas bafnizas teefa, Pehrnowas zeeniga rahts un Iggauņu draugu beedriba, Latweefu draugu beedriba, Jehkaba bafnizas wezzakais mahzitajs. No Widfemmes mahzitaju puses wezzam tehwaam eedohta par peeminnefchanu leela, plakkana, tfchetrkantiga fudraba bļohda, kam eegreefti 117 mahzitaju wahrdi.*“

Pēc pusdienas plkst. četros „*us maltiti bijfanahkufchi fchwarzeneiptera nammâ daudf zitti kungi*“ (B), pats Klots nepiedalās, jo jūtas saguris. Hūgenbergers šajā sakarā raksta: „*Kas Melnu galwuju nammâ pee leelas afaidas maltites wehl gaddijees, to newarru ftahftiht, tahpehz, ka tur nebiju.*“ Hūgenbergers pievakarē esot aizsteidzies uz Klota mājām to apraudzīt, un viņa meita teikusi, ka viņš saldi dusot. Tad Hūgenbergers raksta: „*pee Rihgas Superdenta kunga un Pehtera bafnizas riht mahzitaja [...] faldus wakkariņus ar firdslaimibu noturrejam*“ (H). Viņš savu rakstu beidz ar vārdiem: „*Paleezi weffels! To isluhdfhah Jelgawâ, 14. Juni d. 1855tâ gaddâ. Taws draugs Kahrlis Hgnbrgr.*“

Savukārt Bērents raksta beigās aicina mācītājus čakli strādāt: „*kas wiffus Deewa=wahrda mahzitajus, woi nu tee peedfihwo tik daudf gaddus woi nepeedfihwo wis, lai fškubbina ftrahdaht, kamehr wehl irr deena*“ un rakstu nobeidz ar Dāvida dziesmas vārdiem.

4. J. T. Bērenta un K. Hūgenbergera latviešu valoda

4.1. Leksiskās īpatnības

Bērenta tekstā ir leksika, kas tagad tikpat kā šādi nav lietota, piemēram, *testaments* – „*eedoht par peeminnefchanu wezza teftamenta grahmatu, ebreifki driķķetu un eefeeetu famts wahkâ, kas isrohtahts ar felta glihtumeem. Vārds testaments no latīņu testāmentum, šeit lietots senākajā nozīmē ‘svēto rakstu krājums (Vecā un Jaunā derība)’* (SV 1926: 206).

Vārds *ebreifki* ‘ebreju vai senebreju valodā’ – *wezza teftamenta grahmatu, ebreifki driķķetu* (B), *ebreiski* ar izskaņu *-isks* lietots valodas nozīmē, šeit Bībeles pamatteksta valodas nozīmē, tā laika presē arī tautības nozīmē, piemēram, *ebreiskis jauneklis* (TLD: 1842). Par izskaņas *-isk-* lietošanu Jānis Endzelīns raksta: „*Produktīvs šis piedēklis la. valodā ir tagad vairs svešvārdos, kas atdarina vācu formas ar -isch (piem., politisks) un jaunvārdos kā tautisks, valuodniecisks u. c. [...] Var arī, piem., teikt: viņa valuoda nav īsti latoiska, bet krievu „русский язык“ ir latviski tikai: krievu valoda.*“ (Endzelīns, 1951: 366.) Valodniece Mērija Saule-Sleine, kas ir pētījusi adjektīvus ar izskaņu *-isks*, secinājusi, ka tos lietvārda ģenitīva vietā jau lietojis Georgs Mancelis, kurš varētu būt iespaidojies no vācu valodas: „*Var domāt, ka vācu adjektīvu*

izskaņa – *-ifch* formās – *hebräifch, lateinifch, griechifch, estnifch, lettifch* mudinājusi Manceli latviešu valodai parastā substantīva ģenitīva vietā izlietot adjektīvu ar izskaņu *-isks*.” (Saulė-Sleine 1961: 96)

Hūgenbergera stāstījuma nosaukums, kā jau minēts iepriekš, ir „*Jauna fiņņa pahr ammata=kahfahm*“. Mūsdienu valodā vārdu *kāzas* parasti lieto ar nozīmi ‘laulību ceremonija un svinības’, šeit vārds *kāzas* lietots ar nozīmi ‘lielas svinības par godu 50 darba gadiem’. Latviešu valodas tēzaurā stabilais vārdu savienojums *amata kāzas* raksturots kā vēsturisks stabils vārdu savienojums, kas lietots – ‘cunftē uzņemta jaunā amata meistara kopējs mielasts ar pārējiem amata meistariem jeb amata brāļiem’ (*tezaurs.lv*).

Tātad – *amata kāzas* – lielas svinības nevis darbu sākot, bet gan beidzot pēc 50 darba gadiem. Hūgenbergers tās sauc „*pahr feltu ammata kahfahm*“, un mūsdienās pēc 50 laulībā pavadītiem gadiem svin *zelta kāzas*.

Hūgenbergers, būdams dzejnieks, lieto tēlainu frazeoloģisku izteicienu, raksturojot mācītāja Valtera emocionālo uzrunu: „*tik karfti un fpehzigi runnaja, ka teefam ikkatters, kam firds nebija ar trihfkahrtigu waŗŗu apzeetinata [...] buhtu apleezinajis*..“ Un šeit labi iederētos Teodora Zeiferta rakstītie vārdi par Hūgenbergera valodu: „Viņa teicieni ir jauni, bet ne sveši, ir gara spirdzinātāji katram, kas latviešu valodas dabā prot lūkoties dziļāk.“ (Zeiferts 1886: 486) Dzejnieku Hūgenbergerā var saklausīt arī frāzē: „*Lihdf leegi ehrģeles fkanni mohdahs [...] firmgalwis atņehmahs*..“

Hūgenbergera tekstā ir divdabja forma *apzmaigznots* ‘apzvaigžņots?’ (kalks no vācu *besternt* ‘ar ordeņiem rotāts’) – *daudf augftu, apfmaigfnotu zeenigu Kungu ar labu fkaitli no Widfemmes un Kurfemmes mahzitajeem [...] fapulzejahs*, kur gaidāmā <w> vietā ir <m>, tā visdrīzāk varētu būt burtliča kļūda. Arī ļoti liela skaita izteikšanai nav pieticis ar adverbu *daudz*, jo apraksts papildināts ar frāzi – *ar labu fkaitli*.

Atsevišķi vārdi ir mūsdienās neierastā lietojumā ar citu nozīmi:

- *ciets* ‘ļoti liels vai grūts’: *Wiņfch no zeetas wahjibas likkaks tā famohzihts* (H), Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcā pie vārda *ciets* 1. noz. ‘hart’ (ME I 396), to 1943. gada vācu-latviešu vārdnīcā tulko ‘ciets, stiprs, grūts’ (DLV 1943: 236), un vārdam *stiprs* ir arī nozīme ‘ļoti’, piem., *stipri slim* (LVV 1987: 769);
- *jautrs, -i: atņehmahs un jo jautri skattijahs* (H), t. i., mundri, moži skatījās, Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcā vārdam *jautrs* uzrādītas nozīmes ‘munter, frohsinnig, empfindig’ (ME II 104), bet mūsdienu vārdnīcās – tikai ‘priecīgs, liksms’ (LVV 1987: 342);
- *glītumi* ‘(iz)rotājumi’: *eefetu famts wahkâ, kas isrohtahts ar feltu glihtum eem*” (B), šādu nozīmi uzrāda arī *glītums* Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcā (ME I 628), vārds atrodams arī Manceļa garīgajās dziesmās;
- *liegs*, adv. *liegi*: Hūgenbergers šo vārdu lieto divās nozīmēs: 1. ‘maigs, patīkams’ – *Lihdf leegi ehrģeles fkanni mohdahs* (H), 2. ‘viegli, nedaudz’ – *kaut arri wainas tikkai leegi aisņemdams* ‘aizskardams’ (ME I 42, ME II 493);
- *lēnkrēsls* ‘atzveltņes krēsls’: *prett altaru us lehnkrehtflu fehđinaja* (H), *lēne*, aizgūts no vācu *Lehne* ‘atzveltne’ (Sehwers 1918: 152);

- *maġġums*: *lai tad arri peeteek tas maġġums ko fcheit fpehju [..] isteikt* (H), ‘mazums’, substantīvs ar *-ums* no *maġs*, kā norādījis Endzelīns (ME II 548), *maġs* lietots Dienvidkurzemē, bet, kā liecina 19. gs. vidus rakstu avoti, *maġs* lietots ne tikai Kurzemes autoru rakstos, tas konstatēts arī Vidzemē kalpojošā Bērenta tulkojumā latviešu valodā (Paegle 2021: 116);
- *pazemoties* ‘padevīgi, pazemīgi pieliekties?’. *Beidfôht [tā!] Walters ar draugu wehl pafemmojahs un firfnigi firmgalwu no fawas puffes luhdfe wiņņu ar tehwa prahtu wehlfwehtiht* (H). Nozīme neskaidra, *pazemôt*, arī *pazemoties* ‘sich erniedrigen, sich demütigen’: *pazemuojies apakš viņas rokas!* Glück I Mos.16.9, *ķēniņam jāpazemuojas un jālien būdiņā* (Lerha-Puškaiša teikas) (ME III 142);
- *skaņš* ‘skaļš’: *ka wiņņa flawas un pateizibas wahrdus [.] ar deewsgan fkaņņu un ftipru balfi sazzitus [.] wiffi warreja fadfirdiht* (B), *skaņš* ‘skaļš’ Ulmaņa vārdnīcā, tautasdziesmās un Lerha-Puškaiša tautas pasakās (ME III 872);
- *uzcienīt* ‘pagodināt: *wezzakais mahzitajs to uszeenija ar grahmatiņu* (B) (ME I 394, *cienīt*, *cienāt*, kur dialektos arī nozīme ‘cienīt’);
- *vakariņi* ‘vakariņas’: *faldus wakkariņus ar firdslaimibu noturrejam* (H); (ME IV 447, *vakariņas*, arī *vakariņi* Ulmaņa vārdnīcā u. c.), *vakariņš* šajā nozīmē reģistrēts arī 1705. gada vārdnīcīņā (Vanags 1999: 108);
- *vājība* ‘vājums, slimība’: *Wiņfch no zeetas wahjibas* (‘grūtas slimības’) *likkahs tāfamohzihts* (H) (ME IV 493). Mūsdienās parasti vārdu *vājība* lieto ar nozīmi ‘rakstura vājums, sevišķa interese (par ko) vai uz ko’, piemēram, *vājība uz mākslas priekšmetiem*. Bet mācītājs Bērents šajā nozīmē lieto vārdu *slimība*, nevis *vājība* kā Hügenbergers – *wezzais tehws ar flimmibu nowahrdfinahts* (B).

Dažu vārdu lietojumā tagad jūtama kāda stilistiska nokrāsa, uztveram tos par barbarismiem vai sarunvalodas vārdiem, bet toreiz to nozīme bijusi neitrāla, jo citu vārdu nebija:

- *driķēts*: *grahmatu, ebreifki driķķetu* (B); no *driķēt* tagad *drukāt* no vācu *drucken* (ME I 503; Sehwers 1918: 164, kur pirmo reizi tas konstatēts Baltazara Rusova hronikā 1584. gadā.);
- *meldiņš*: *Draudfe tad wehl dfeedaja weenu perfchiņu ar to jauku meldinu* (B), *meldiņš* aizgūts no vācu *Melodie* (Sehwers 1918: 153). Savukārt Endzelīns raksta: „Aizguvumos no vācu valodas ar *-iņš-* atdarina lejasvācu *-ing-*, piem., *ķēniņš, lādiņš, tēriņš, misiņš* u. c.“ Endzelīns turpat atsaucas arī uz Pēteri Šmitu, „kurš min arī lejasvācu oriģinālus; pēc to parauga *-iņš* ir arī tādos aizguvumos kā *meldiņš, dakstiņš* u. c.“ (Endzelīns 1951: 318) Vārdu *meldiņš* vēl tagad lieto sarunvalodā;
- *pēršs, peršiņš*: *kahdus ihpafchi eedriķķētus dfeefmas pehrfchus nodfeedaja* (H), *bij nodfeedajufchiflawas un pateizibas dfeefmas perfchiņu* (B); *pehz atkal nodfeedateem diweem perfchiņeem* (B). Vārdi *pērša, peršiņa* aizgūti no viduslejasvācu *versche* (Sehwers 1918: 155). Atis Kronvalds ieteicis lietot šo vārdu vietā *pants, pantiņš* (Kronvalds 1937: 605);

- *vīzē* ‘veidā’: *dewe pateizibu* [...] *gan fchahdâ, gan tahdâ wihfê* (B); *vīze* ‘Weise’ no viduslejasvācu *wīse* (Sehwers 1918: 165). Paies 14 gadu, un Kronvalds 1869. gadā šajā nozīmē ieteiks lietot latviešu vārdu *veids, veidā* (Kronvalds 1937: 417).

Vārds *turēties* ‘pār. ievērot kaut ko savā pārliecībā’ (sal. vācu *festhalten, an ar dat.*): *leezibu dohdams no tahs tizzibas, pee ka effoht turrejees ais weenu un turrefees lihdf pat paftarajas ftundiņas* (B). Vārda lietojums pārnestā nozīmē mūsdienās rada stilistiskus iebildumus, jo bieži vien *turēties* pie uztverams tiešā nozīmē ‘pie kā pieķerties’.

Šajos tekstos, atbilstoši kontekstam, biežāk lietoti radniecīgi vārdi ar vārda sakni *svēt-* (*svēts*):

- *svēts*: *svēts meldiņš* ‘garīga baznīcas melodija’ – *mohdinaja fwehts meldiņfch* (B); *svēta vieta* ‘baznīca’ – *tas fwehtâ weetâ faldi aismigfchoht* (H); *svēti vārdi* ‘diev-vārdi’ – *ar fwehteem un ftipreem wahr diem runnaja* (B); *svēta lūgšana* ‘Dieva lūgšana, vārdus pavadot ar reliģiskā rituāla žestiem’ – *Deewu luhdfe, Jefus wahr dâ, fwehtâ luhgfchanâ* (B); *svēta piemiņa* ‘dārga un mūžīga piemiņa’ – *fwehtâ peeminnâ* (B);
- *svētīt* (ME III 1155, 1. ‘lūdzot Dievu, izteikt labus vēlējumus’): *luhdfe wiņņu ar tehwa prahtu wehl fwehtit* (H), *svētīšanas vārdi* (ME III 1155, Bražes stāstā, ‘izteicieni svētības novēlēšanai’) – *draudfi atlaide to nofwehtwehtidams fwehtifchanas wahrdeem un ar krufta fihmi* (B); 2. ‘svētīt, svinēt’ – *pee mums fwehtija to dienu* (B); *gohda deenu fwehtiht* (B); *svētīšana* ‘svinēšana’ – *pahr to minnetu fwehtifchanu* [...] *isteikt* (H); *ammata kahfu fwehtifchana beidfahs* (H);
- *atfwehte* ‘neliela svinēšana pēc svētkiem nākamajā (retāk aiznākamajā) svētdienā’: *pirmâ fwehtdeenâ pehz wassaras fwehtku atfwehtes* (B);
- *svētība* ‘laba vēlējums’ (ME III 115): *par fwehtibu tautiņai* [...] *isteikt* (H); *wassaras fwehtki* ‘vasaras sākšanās svētki, ko svin 50. dienā pēc Lieldienām’: *pirmâ fwehtdeenâ pehz waffaras fwehtku atfwehtes* (B);
- *fwehtdeena* ‘nedēļas septītā diena, ko kristieši veltī Dievam un atpūtai’: *fwehtdeenas rihtâ wezzu tehwa mohdinaja fwehts meldiņfch* (B).

Vārds *vecs* lietots dažādās nozīmēs: 1. ‘tāds kam ir daudz gadu’ *wezzs tehws*; 2. ‘sens, tāds, kas radies, bijis sen’ – *wezza testamenta grahmatu*; 3. ‘bijušais, agrākais’ – *wezzajs Suntefchu mahzitajs* (H); *Suntafchu wezzais mahzitajs* (B); 4. ‘tāds kas iecelts par vadītāju, atbildīgo’ – *wezzakais mahzitajs* (B).

Bērents superintendantu Klotu rakstā dēvē arī par *gohda wihru, wezzu tehwu*, bet Hūgenbergers arī par *firmgalvi* vai *firmgalvu, gohdinahts firmgalwis, apgohdinajamu firmo gohda=wihru, Gohdinatu, firmo, tehwu, Wezzo*, Klots ir arī *wezzajs Deewa wihrs, bafnizas weztehws*.

4.2. Īpašvārdi

Vāciešu uzvārdus rakstu autori latviešu valodā neatveido vienādi, reizēm ar galotni, bet biežāk – bez tās: *superdentu Klot* (B), *Widfemes General=Superdenta kungs*

no Klot (H), *superdents Pelkau* (B), *mahzitajs Hillner*, *Tiling*, *Berent*, *Berkolz* (B), bet *Berents* (H), *prahwefts Karlbloms* (B), *Karlbloms* (H), *Dr. Walters* (H, B). Interesanti, ka Bērents nelieto *von* pie Klota uzvārda, bet Hūgenbergers to tulko, *von* vietā rakstot *no*, kaut gan kultūrvēsturiski vācu bruņniecībai *von* norāda uz dzimtas dižciltību, izglītību un godu vēl līdz mūsdienām.

Viena un tā paša vietvārda atveide bieži vien atšķiras abu rakstītāju tekstos. Bērents raksta *Nitaurê* (B), ar īsu <i>, bet Hūgenbergers – *Nihttaures draudfê*. Endzelīns šajā sakarā piebilst – „lai mēs zinām, ka šo vārdu [Nītaure] pirmajā zilbē izrunājams gaŗš i“ (Endzelīns 1911 [1974]: 376); *Suntefchu mahzitajs* (H), „*Sunteži* ir lietojis Mancelis,“ (Endzelīns 1932 [1980]: 92) // *Suntafchu wezzais mahzitajs* (B). Hūgenbergers piemin svinīgo maltīti *Melnu galwju nammâ*, bet Bērents – nama senu baltvāciešu lietotu nosaukumu – *bij sanahkufchi Schwarzeneiptera nammâ*, sal. vācu *das Schwarzenhäupterhaus*.

Hūgenbergers attiecībā uz prāvestu Paulu Karlblomu norāda viņa dzimšanas vietu *Nukoë – Karlbloms no Nukoë*s (H), [*Nukoë* atradās tagadējās Igaunijas Lēnes-Nigulas pagastā, kas līdz Otrajam pasaules karam bijis Igaunijas zviedru centrs], bet Bērents atsaucas uz viņa darba vietu – *Wihplantes prahwefts Karlbloms*. Arī tālākā tekstā Hūgenbergers, Karlbloma amatu nosaucot, raksta: *Wirs bafnicas teefas peefehdetajs*, bet Bērents to pašu amatu nosauc par *augftas bafnizas teefas peefehdetaju*.

Abi rakstītāji *Valmieru* dēvē senākā nosaukumā par *Valmari – Walmares mahzitajs Dr. Walters* (H, B), tāpat arī Biķeru jeb Biķernieku draudzes mācītāju par *Biķķeres mahzitaju*, *Tērbatu* jeb tagadējo *Tartu – Tehrpates augfta fkhohla*, bet *Tallinu* par *Rēvali – Rehwaless fuperdents* (B), savukārt kā mūsdienās *Pehrnowas zeeniga rahts* (B), *Widfemmes un Iggauņu femmes*, un *Ciāna – Ziana* (B) ‘Jeruzalemes Dieva pilsētas apzīmējums’.

4.3. Fonētiskās īpatnības

„Latviešu Avīzēs“ gan Bērenta, gan Hūgenbergera rakstā garīdzniecības amatu nosaukumi ir īsināti, piemēram, *Widfemmes General=Superdents*, *Widfemmes Superdents*, *Superdents Pelkau*, arī Latviešu draugu biedrība raksta tāpat, bet vācu valodā, stāstot par šo pašu notikumu, laikraksts „Inland“ vārdu *superintendentants* neīsinā – *General=Superintendent* (Inland 1855₂), arī pats Klots vāciski rakstīto tekstu paraksta ar pilnu nosaukumu, sk. 3. att. Iespējams, garie amata nosaukumi īsināti, jo latviešu valodā tik gari vārdi nav parasti.

3. attēls. Gustava Reinholda fon Klota paraksts 1840. gadā (LVVA 1840: 44. l. o. p.)

Vārds *gubernators* no lat. *gubernator* (SV 1999: 259) ‘gubernātas priekšnieks Krievijā’ Bērenta tekstā atveidots kā *Gubernatera leelskungs*, *Wihzegubernatera leelskungs*, aizstājot izskaņu *-ors* ar vācu valodai ierasto *-er*, un *vice*, lat. *vice*, *vicis*, pagarinot /ī/. Hūgenbergers raksta nevis *ikkatrs*, bet *ikkatters* (ME II 171, *katars* od. *katers* = *katrs*), izloksnēs patskaņa iespraudums, bet datīvā Hūgenbergers raksta – *ikkatram*.

Vārdu savienojumā *Rihgas kummendanta Generala leelskungs* vārdā *komandants* svešvārda saknes patskanis /o/ latviskots, aizstāts ar /u/, sal. *kumēdiņš*, *kumēdiņi* ‘Komēdie’ (ME II 311), kā arī vēl *-an-* pārveidots par *-en-*, kas vēl tagad latviešu sarunvalodā ierasts *-en-* vārdā *komendants*, nevis *komandants*, arī *superdents*, nevis *super(inten)dants*.

Bērents Jēkaba baznīcas vecākā mācītāja Berkholca uzvārdu raksta bez <h> – *Berkolz*, nevis *Berkholz*, sal. vācu tekstā *Berkholz* (Inland 1855₂), varbūt tā ir apzināta <h> atmešana, jo latviešu valodā tajā laikā skaņu /h/ nelieto, sal. *Hanss* un *Ansis*, ja vien <h> izlaidums nav drukas kļūda. Īpatnēji ar līdzskaņa balsīguma maiņu rakstīts vārds *lantrahta leelskungs*, balsīgo <d> aizstājot ar nebalsīgo <t>, sal. *das Landrat* ‘landrāts’, kas varētu būt vācu dialekta atspulgs. Netulkots ir bruņniecības nosaukums – *ritterfchaptes* (*waijadfibahm*), sal. *die Ritterschaft*.

Hūgenbergers lieto vārdu *pēršs* vīriešu dzimtē ‘perša, dziesmas pants’ – *kahdus ihpafchi eedriķketus dfeefmas pehrfchus nodfeedaja* (H). *pēršus* – ar skaņu kopas *-er-* pagarinājumu *-ēr-*, iespējams, šādu izrunu Hūgenbergers pārņēmis no Kurzemes lībiskajās izloksnēs dzirdētās runas. Vārdi *pants*, *pantiņš* vēl nav lietoti. Īsināta forma *pahrs* ‘pāris’ – *firno gohda=wihru pahrs draugu ta kā nefchu eewedde* (H), *mani* > *man* – *ar drauga wahrdeem man pamohdinajis* (H), kur ir saskatāms Kurzemes lībiskās izloksnes iespaids.

4.4. Morfoloģiskās īpatnības

4.4.1. Substantīvi

4.4.1.1. Substantīvu darināšana

Hūgenbergera tekstā darinājumu ar izskaņu *-šana* ir maz: *aizlūgšana* – *tad ar tizzigu aisluhgfchanu fpehzigi beidfe*; *pestīšana* – *par peftifchanu ikkatram* [,] *kas tizz*; *svētīšana* – *pahr to minnetu fwehtifchanu*; *ammata kahfu fwehtifchana beidfahs*.

Bērenta tekstā ir daži darinājumi ar *-šana*: *lūgšana* – *Deewu luhdfe fwehtā luhgfchanā*; *pieminēšana* – *eedohta par peeminefchanu* [...] *fudraba bļohda*; *svētīšana* – *nofwehtidams ar teem fwehtifchanas wahrdeem*; *tee mahzitaji tohp ar fwehtifchanahm* (dsk.) *isǵehrhti*; *vēlēšana* ‘vēlējums’ – *bij fuhtijufi labbas wehlefchanas rakftus*; *fweizinaja ar labbas wehlefchanas un pateizibas wahrdeem*.

No šeit konstatētiem darinājumiem Bērents *piemiņas* nozīmē lieto gan *pieminēšana* – *eedoht par peeminnefchanu wezza testamenta grahmatu*, gan *piemiņa* – *lai paleek fwehtā peeminnā*, Hūgenbergers lieto vārdu *piemiņa* – *gohda wihra peemiņņu* ir *Latweefcheem firdis gribb eefpeeft*.

Substantīvu darinājumu ar *-ība* Hūgenbergera tekstā nav daudz: *beedriba*, *drohfchiba*, *netaifniba*, *pateiziba*, *firdslaimiba*, *fwehtiba*, *taifniba*, *tizziba*, *wahjiba* ‘slimība’.

wefeliba. Bērenta rakstā darinājumi ar *-ība* ir šādi: *bieedriba, derriba, leeziba, pateiziba, flimiba, fpehziba, tizziba, waijadfibas, wahjiba, ustizziba, fchehlaftiba*.

Vārds *sirdslaimība* 'ar dziļu laimes izjūtu' – *kur faldus wakariņus ar firdslaimību noturrejam*, iespējams, ir Hūgenbergera jaundarinājums.

Bērents lieto tagad neierastu vārdu *spēcība*, kas viņa rakstā ir citātā no Dāvida dziesmu grāmatas – 84. psalma 8. panta: *Tee eet no weenas fpehzibas us ohtru...*, mūsdienu Bībeles tekstā – *tie iet no spēka uz spēku*. Vārds *spēcība* 'spēks, stiprums' Ulmaņa vārdnīcā un Bībeles tekstos (ME III 996).

Savulaik Arturs Ozols darbā „Veclatviešu rakstu valoda“, atsaucoties uz Oto Girgensonu, raksta: „Kur vācietim trūkst latviska vārda abstraktam jēdzienam, tur viņš mēģina uzspiest vārdus ar *fchana* un *iba*, un līdz ar to grāmatu un kancelejas valodā to ir latvietim nesaprotams daudzums.“ (Ozols 1965: 549) Jāpiebilst, ka šajos abu mācītāju rakstos šāds apgalvojums par atvasinājumu ar *-šana* un *-ība* pārmērīgu daudzumu neapstiprinās.

Substantīvu ar *-ums* nav daudz, Hūgenbergera rakstā: *mağğums, fpohfchums, tumfums*; Bērenta rakstā – *glihtumi* 'rotājumi' (par to sk. iepriekš), *karftums*. Mūsdienu valodā vairs nelieto *tumsums* – *kur netaifnība un tumfums to* [evaņģēlisko ticību] *nomahkt un nofchnaugt draudeja* (H) (ME IV 262, *tūmss*, subst. *tumsums* – Manceļa un Glika darbos).

Ir daži substantīvi ar *-ējs*: *mirējs* – *likkaks tā famohzihts un mirrejam lihdfigs* (H); *cēlējs* – *Latweefchu draugu beedribas zehlejs* (H); *iecélējs* – *Latweefchu draugu beedriba wezzo tehwu, fawu eezehleju* [...] *fweizinaja* (B); vairāki ar *-tājs*: *klausītājs* – *un klaufitaju pilna bafniza* (B); *lasītājs* – *laffitaji mihli* (B); *mācītājs* – *fuperdentu Klot par mahzitaju eefwehtija* (B); *wiffus Deewa wahrda mahzitajus* [...] *lai fkubbina ftrahtaht* (B); *no Widfemes un Kurfemes mahzitajeem* (H); *Dieva namaturētājs* – *mekle pee Deewa nammaturretajeem* (B); *piesēdētājs* – *Wirsbafnizas teefas peefehdetajs* (H).

Substantīvs *augšene*, ar izskaņu *-ene*, nevis *-iene* – *..lai tas fawa Garra fpehka no augfchenes dohd tam* (B), vārds lietots arī Bērenta stāstu tulkojumā (sk. Paegle 2021: 112). Endzelīns šajā sakarā raksta: „Vecos tekstos tiešām tagadējā *-ien-* vietā atrodam rakstījumu *-en-*, bet paliek nezināms, vai tādas formas ar *-en-* nenāk no izlokšnēm, kur piedēkļu *-ie>-e-*. Un blakus latv. formai *cēliens* tiešām ir lei. *kélena* (ar *-en-!*).“ (Endzelīns 1938 [1981]: 400)

Ar izskaņu *-nieks* atrasti vārdi *galvinieks* 'kādas institūcijas galvenais' un *priekšnieks* 'vadītājs' – *ezeelts Luttera draudfei Widfemmē par preekfneeku un galwineeku* (B), bet abiem šiem vārdiem viena un tā pati nozīme.

Atsevišķiem substantīviem, kas darināti ar priedēkli, netiek mainīta pamatvārda gramatiskā dzimte, piemēram, *vakars* > *pavakare*, šeit *pavakars* – *pawakkarâ aisfteidfohs* .. *to apraudfiht* (H).

4.4.1.2. Substantīvu gramatiskās kategorijas

Cita gramatiskā dzimte ir sieviešu dzimtes substantīvam *skaņa*, *skaņas*, šeit *skaņi*, resp., *fkaņņi*, Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcā *skanis** iekļauts no kurzemnieka Jura

Vidiņa vārdnīcas manuskripta kā jaunvārds (ME III 871), bet jaunvārds tas diezin vai varētu būt, ja tas ir saklausīts izloksnēs, šeit vārds lietots vīriešu dzimtē – *Lihdf leegi ehrģeles fkan ni mohdahs* (H); tad ar *ehrģelu fkaņņeem un fkaiftas dfeefmiņas, ammata kahfu fwehtifchana beidfahs* (H).

Substantīvu gramatiskā dzimte atšķiras vārdam *azaid* ‘ēdienreize, maltīte’, šeit *azaidas maltite* ‘launaga ēšanas reize’ – *kas pee leelas azaidas maltites gaddijees* (H) (ME I 233, *azaid*, 4) Vesperbrot (Kand.)). Vīriešu dzimtē ir iepriekš minētais *pēršs, peršņš*, nevis *perša*. Hūgenbergers vārdu *ērģeles* vārdu savienojumā lieto gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī – *Lihdf leegi ehrģeles fkan ni mohdahs* (H), *tad ar ehrģelu fkaņņeem* [...] *fwehtifchana beidfahs* (H).

Hūgenbergera tekstā atsevišķos gadījumos substantīvu deklinācija jaukta, piemēram, vārds *firmgalwis, firmgalwim, firmgalwu // firmgalwi*.

4.4.2. Adjektīvi

Atvasinātu adjektīvu šajos tekstos ir maz, ir darinājumi ar izskaņu *-īgs*: *kriftīgs, mihlīgs, peeņehmīgs, tizzīgs, ustizzīgs, zeenīgs, fcheligīgs*, tie lietojami arī mūsdienās. Ir atvasinājums ar priedēkli *ne*: *nemihlīgi – nemihlīgi laiki*. Reizēm adverbs *mihlīgi*, no adjektīva *mihlīgs* ar *-i*, liekas neiederīgs, piemēram, *to mihlīgi apfweize* (H), mūsdienās labāk ierastāks īsāks vārds *mīli – to mīli apsveica*. Jāpiebilst, ka Bērents lieto arī vārdu *mīli – Warreet dohmaht, laffitaji mihli, ka..*, arī Hūgenbergers raksta – *mihļajs draugs* (H). Šajā rakstā adjektīvu *mihlīgs* vai adverbu *mihlīgi* Bērents nelieto, bet tas ir atrodams viņa literāro darbu tulkojumos (par to sk. Paegle 2021: 117).

Ir tikai divi atvasinājumi, kuros ir izskaņa *-isks*: *ewangelisks – ewangeliskas Luteru tizzibas* (H), sal. *ewangeliums – nekaunos pahr to Ewangeliumu Kriftus* (H); *ewangeliuma tizzigi mahzitaji* (B), un *ebreifki* (par to sk. iepriekš).

Ir divi salikteni ar *-īgs*: *četrkantīgs – tfchetrkantīga fudraba bļohda* (B), un *triskārtīgs – kam firds nebija ar trihfkahrtīgu waņņu apzeetinata* (H).

Abos rakstos nav noteiktas sistēmas adjektīvu un arī lokāmo participu lietošanā ar noteikto galotni, piemēram, ar vārdu *vecs, vecais*:

Locījums	Vienskaitlis	Piemērs
Nom.	<i>wezzais</i>	<i>Suntafchu wezzais mahzitajs</i> (B); <i>wezzais tehws pats</i> (B);
Ģen.	<i>wezza</i>	<i>runnaja par wezza tehwa darbu</i> (B); <i>kas wezza tehwa weetā eezelts</i> (B); <i>ais wezza tehwa wahjibas</i> (B), un atbilstoši mūsdienu lietojumam – ģen. <i>wezza – wezza testamenta grahmatu</i> (B);
Dat.	<i>wezzam</i>	<i>kas wezzam tehvam beedris</i> (B); <i>wezzam tehvam eedohta</i> (B); <i>kas wezzam tehvam lai paleek fwehtā peeminnā</i> (B);
Akuz.	<i>wezzu // wezzo</i>	<i>wezzu tehwu mohdinaja</i> (B); <i>nogahje us wezzo tehwu</i> (B); <i>us wezzo tehwu runnaja</i> (B); <i>kas wezzo tehwu mihle</i> (B)

Šeit akuzatīvā ir ne tikai nenoteiktā galotne *-u*, bet arī noteiktā *-o*, citos gadījumos vienskaitļa ģenitīvā un akuzatīvā tiek lietota arī paplašinātā galotne ar *-aj-* – *lihdŋ pat paŋtarajas stundiņas* (B) (*līdz* šeit lietots ar ģenitīvu, nevis datīvu), *pirmo wezzakaju* (substantivēts adjektīvs *vecākais* akuz.), *fweizinaja* [...] *no beedribas wezzakaju* (substantivēts adjektīvs ģen.) *puffes* (B).

Arī Hūgenbergera tekstā adjektīvu un divdabju noteiktās galotnes lietošanā nav noteiktas sistēmas, ilustrācijai izmantosim dažus teikumus. Noteiktās galotnes trūkst nominatīvā – *Wiffa leela Wahzu Draudfe; gohdinahts firmgalwis* [...] *Latweefchu draugu beedribas zehlejs* (Nom.), bet akuzatīvā ir nenoteiktā galotne *-u* un noteiktā galotne *-o* – *Godinatu apfweize* (H), citur *apgohdinajamu firmo gohda wihru* [...] *eewede* (H); *preekfch altara Wezzo ar jaukeem Wahrdeem gohdinadams; pagodinahtu wezzo; firmo eepreezeja*. Citos gadījumos lietota paplašinātā noteiktā galotne vsk. nominatīvā un ģenitīvā – *jo drohfchajs gohda wihrs; wezzajs Deewa wihrs; arri zeenitu Wezzaja behdās pahrdŋihwotas augftas ammata deenas*.

Adjektīvu salīdzināmās pakāpes izmantotas mācītāja amata nosaukumā *Wahzu draudfes wezzakais mahzitajs* (B), bet vispārākā pakāpe, attiecināta uz Dievu – *Wiffuaugftajam tahdu pateizibas upuri atneft* (H); *Pats Wiffufpehzigajs to glahbe* (H). Te redzams, ka datīvā tāpat kā mūsdienās tiek lietota paplašinātā galotne ar *-aj-* *Wiffuaugftajam*, bet vispārākā pakāpe veidota no pamata pakāpes, nevis no pārākās.

4.4.3. Numerāji

Skaitis šajos abu mācītāju avīžu rakstos tiek izteikts gan ar cipariem, gan vārdiem, spilgts piemērs tam ir Bērenta raksta ievads – *pirmā fwehtdeenā* (tagad – *pirmajā svētdienā*); *palikke 50 gaddi* (pēc Endzelīna ieteikuma – *gadu*); *pehz 183 gadiem; bij tas diwideŋmitais Widŋemmes ŋuperdents 21 gaddu stahwehjis tai gohda ammatā un bes winna weens weenigs* ('tikai viens') *Superdents peedŋihwojis 50 gadus* (tagad – *gadu*) *mahzitaja ammatā* (B).

Ir dažas pamata numerāļu formas: *weenu, par weenu no, diwahm, diweem, treiju – darbojajs muhfū treiju juhras gubernementu paleekus* [...] *ŋamekleht un peekohpt* (B); *eegreefti 117 mahzitaju wahr; pulkŋften tŋchetrōs* (B).

Neparasti Hūgenbergers veltījuma dzejolī izsaka Klota 75 gadu vecumu – *Pahr ŋefchdeŋmit un peeŋpadeŋmit gaddeem*, tālāk viņa komentāros ir *ŋefchdeŋmits*, lokāma forma, tātad *ŋefchdeŋmit // ŋefchdeŋmits*.

4.4.4. Pronomeni

Pronomenu lietošanā biežāk nekā parasti ir lietots *tas* dažādos locījumos vācu valodas noteiktā artikula nozīmē – *to gohda wihra gohda deenu ŋwehtiht ruhpeja* [...] *wiŋŋeem, kas ween zeeni to ammatu tahs jaunhas derribas, ne tahs rakftu ŋihmes, bet ta Garra* (B); *nodŋeedaja weenu perŋchiņu ar to jauku meldinu..* (B); *leezibu dohdams no tahs tizzibas* (B); *noŋwehtidams ar teem ŋwehtiŋchanas wahrdeem; tee mahzitaji tohp*

ar *fwehtifchanahm* (dsk.) *isġehrbti* (B). Iespējams, te liels Svēto Rakstu iespaids *tas* lietošanā, jo Bērents stāstu tulkojumā *tas* artikula nozīmē lieto maz (Paegle 2021: 120).

Hūgenbergers izmanto senisku personu pronomeņu formu *manim*, *tevim* – *Dr. Walters* [...] *ar mannim nepafihftamu beedri; lai tewim Latweefchu Awifēs kahdu fiņņu aislaifchu* (H).

Bērents regulāri lieto attieksmes pronomeņu *kas* dažādos locījumos palīgteikumu ievadīšanai, arī ģenitīva formu *kā* kopā ar prepozīciju *pie*. Viņš šajā tekstā neizmanto attieksmes pronomeņu *kurš* – *Wirs bafnizas teefas peefehdatajs no Nukkoēs ar wahrdeem, k a s wiffeem pee firds gahje un* [...] *tahdu runnu teize, k a s neween firmo eepreezeja, bet lihdf ar to wiffu klaufitaju firdis pazehle, tam Wiffuaugftajam tahdu pateizibas upuri atneft, k a s tam buhtu patihkams* (H); *..leezibu dohdams no Tahs tizzibas, pee ka effoht turrejees ais weenu* (B); *Jehkaba bafnizā, k a m General=fuperdents irr par augftaku porfteera kungu..* (B); *Deewam pateize par wiffu to fchehlaftibu, ko tas tam parahdijis lihdfschai deenai* (B); *..uszeenija ar grahmatiņu, k a s ftahtstija par weenu no teem Deewa wihreem, k a s fawā laikā palihdfesufchi tikt pee fskaidras ewangeliuma tizibas* (B).

Pāris reižu Hūgenbergera tekstā lietots attieksmes pronomens *kurš* lokatīvā un ģenitīvā – *Pirmā fwehtdeenā pehz Waffaras fwehtku atfwehtes, ku r r ā fwehtihts firmgalwis Nihtaures draudfē* [...] *bij eewefst..* (H); *tad nu wehl wezzajs Suntefchu mahzitajs, ku r r a labbu mutti un gaisfchu runnu Latweefchi augfti zeeni* (H).

4.4.5. Verbi

4.4.5.1. Verbu darināšana

Abu mācītāju rakstos lietoti gan primāri, gan sekundāri verbi. Hūgenbergers lieto vairākus darinājumus ar izskaņu *-ināt* ar kauzatīvu nozīmi, t. i., likt veikt ar pamatvārdu nosaukto darbību. Verbi ar izskaņu *-ināt* ir biežāk participu formās un papildināti ar priedekli *ap-*: *apzeetinaht* ‘nocietināt’ (ME I 80, *apciētinaht* ‘verhärten’) – *kam firds nebija ar trihfahrtigu wařru apzeetinata* (H); *apgodināt* (ME I 89, *apgüodināt*, šeit ar nozīmi ‘godināt’) – *kad apgohdina hjamu firmo gohda wihru pahrs draugu..* (H); *aplicināt* – *ar Pahwilu to Apuřtuli labpraht buhtu apleezinajis* (H); citos gadījumos *atspirdzināt* – *un gan atfpirdfinahts atmohdifchotees* (H); *godināt*, *godināts* – *Gohdinahtu apfweize* (H); *Kā gohdinahts firmgalwis* [...] *gohda wahrds un djeefmiņas irr faņehmis* (H); *Wezzo ar jaukeem wahrdeem gohdinahdams* (H); *pagodināt*, *pagodinātu* vēl. izt. – *aisfteidfohs*, [lai] *pagohdina tu wezzo* (H); *sēdināt* – *us lehnkrehflu fehdina hja* (H); *spirdzināt*, *spirdzinādams* – *wiņņu tà fpirdfinaja* (H); saliktenī *augstistadināt*, resp. *augsti=stadinātie* (sal. vācu *hochstehend*), – *kur no augfti=ftahdinateem neweens ne eedrihkftejajs* [...] *kā nahzahs pahřtaht* (H).

Hūgenbergers ar kauzatīvo nozīmi lieto arī vārdu *iepriecēt* ar priedekli *-ēt-* – *tas* [runa] *ne ween firmo eepreezeja*.

Bērents verbus ar *-ināt* lieto dažādās verbu formās: *apsveicināt* (ME I 128, *apsveicināt* ‘apsveikt’) – *fanahze wiņņu ar preeku apfweizinaht*; *atspirdzināt* – *tāds atfpirdfinahts wiņfch*; *novārdzināt* – *ar flimmibu nowahrdfinahts*; *skubināt* ‘mudināt’ – *laifkubbinā*

ftrahdaht; spēcināt, spirdzināt – tas firdi tam fpirdfinaja un fpehzinaja; sveicināt – no Rihgas mahzitaju puffes fweizinaht; to fweizinaja no Nitaures draudfes puffes.

Vērojams, ka abi rakstu autori lieto verbus ar priedēkli *ap-*, kur mūsdienās iederētos bezpriedēkļu verbi vai cits priedēklis. Šādi verbi, kā rāda Mīlenbaha un Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīca“, atrodami senākajos rakstos vai Bībelē.

4.4.5.2. Verbu izteiksmes

No verbu izteiksmēm abu rakstu autoru tekstos galvenokārt ir lietota īstenības izteiksmes vienkāršā pagātne. Raksturīga bezpiedēkļu verbu pagātnes 3. personas lietošana ar galotni *-e* gan Bērenta, gan Hūgenberga tekstā, tas raksturīgs vispār šā perioda vācu rakstītāju latviešu valodai: *apfweize, aptehrpe, atlaide, beidfe, eefpehje, eewedde, gahje, glahbe, luhdfe, nogahje, pazehle, palikke, pateize* ‘pateicās’, *fānahze, fānehme, fchķitte, teize*. Vienkāršajā tagadnē verbi *ciēnīt* un *mīlēt*, kas tagad ir III konjugācijas verbi, toreiz konjugēti kā II konjugācijas verbi – *kas wezzo tehwu mihle un zeeni* (B). Lietota arī īstenības izteiksmes tagadnes daudzskaitļa 2. persona ar *-iet* – *Wareet dohmaht, lasitahji mihli* (B), kur dsk. 2. personas galotne *-eet* ir tāda pati kā pavēles izteiksmē, tā ir arī Vidzemes vidus izlokšņu īpatnība. Savukārt saliktās tagadnes palīg-vārda *būt* formas *esi, ir* tekstā reizēm elidētas – *Tu, mihļajs draugs, ar drauga wahrdeem man [esi] pamohdinahjis [..]; ko [..] ar faweem draugeem [ir] nofwehtijis* (H); pagātnes 3. personas palīgvārds *būt* – *bija* lietots īsināts *bij* vai arī tas izlaists – *Kad wiffi bij nodfeedajufchi [..] perfchiņu* (B); *Tehrpates augfta fkhohla bij fuhtijufi labbas wehlefchanas rakftus* (B); *..21 gadu [bija] ftahwejis tai gohda ammatā* (B). Lietoti arī verbi ciešāmās kārtas laikos, reizēm ar palīgvārda izlaidumu – *tee mahzitaji tohp ar fwehtifchanahm isgēhrbti* (B); *..firmgalwis Nihtaures draudfē preekfch 50 gadeem bija eewefts* (H); *kas wezza tehwa weetā [ir] eezelts Luttera draudfei Widfemmē par preekfchneeku* (B); *No Widfemmes mahzitaju puffes wezzam tehvam [tika] eedohta par peeminnefchanu [..]* (B).

Tekstos atsevišķos gadījumos izmantota atstāstījuma izteiksme – *pee ka effot tur-rejees ais weenu* (B); *no meitas dfirdeja, ka wiņfch wehl faldi du ffoht un gan atfpirdfinahts at mohdifchotees* (H). Atstāstījuma izteiksme lietota vienkāršās nākotnes vietā – *ka man fchķitte [,] ka tas turpat fwehtā weetā faldi ai smigfchot [aizmigs]* (H).

Vēlējuma izteiksme – *lai dfennahs, ka pee teem atraftu to ustizzibu, ko meklē pee Deewa nammaturretajeem* (B); *tahdu pateizibas uppuri atneft, kas tam buhtu patihkams [..] un warretu fwehtitees* (H); *ar Pahwilu to Apuftuli labpraht buhtu to apleezinajis* (H); *aisfteidfohs, [lai] pagohdinahtu wezzo* (H).

Pavēles izteiksmē ir atsevišķi teikumi – *Paleeci weffels!* (H); *luhdfe, lai Tas fawa Garrafpehka no augfchenes dohd tam* (B); *lai paleekfwehtā peemiņnā wehl daschu gaddu* (B).

Šajos tekstos nav lietota vajadzības izteiksme.

4.4.5.3. Divdabji

Tekstā verbu divdabju formas ir samērā vienveidīgas. Darāmās kārtas pagātnes divdabji ar *-is, -ies, -usies* izmantotas galvenokārt salikto laika formu veidošanā (par to

sk. iepriekš), arī divdabja teicienā – ..preezas deenu, kas wezzam tehvam, atfpirgufcham fawâ meera laiziņâ, lai paleek peemiņâ (B); *Dr. Walters* [...] ar manim nepafihftamu beedri [...] firmgalwim jo tuwi peeftahjees, to mihligi apfweice (H).

Ciešamās kārtas tagadnes divdabjus ar -ams, -ama ir izmantojis Hügenbergers, tie ir apzīmētāji – apgohdinajamu firmo gohda wihru [...] eewede (H); ..Walters [...] ar manim nepafihftamu beedri [...] to mihligi apfweize (H); no firds flawehjamas ewangelifkas Lutteru tizzibas teefas un taišnibas (H). Bērenta tekstā divdabji ar -ams nav lietoti.

Ciešamās kārtas pagātnes divdabji ar -ts, -ta izmantoti ne tikai verbu laiku veidošanā, bet arī par apzīmētāju – daudf augftu apfmaigfnotu zeenihtu Kungu (H); un kahdus ihpafchi eedriķķetus dfeefmas pehrfchus nodfeedaja (H); arri zeenitu Wezzaja behdâs pahrdfihwotas augfta ammata=deenâs (H); wiņņam tuwaki ftahdihteem ihfteem Deewa behrneem (H); pehz atkal nodfeedahteem diweem perfchîneem (B); pehz beigteem Deewa wahrdeem (B), par dubultlocekli – Wiņfch [...] likahs tâfamohzits (H); Tahds atfpirdfinahts wiņfchs [...] saņehme wiffus tohs (B); wiņfch [...] atfpirdfinahts atmohdifchotees (H).

Divdabji ar -ts, -ta izmantoti divdabja teicienā – wezzais tehws [...] ar flimibu nowahrdfinahts, us Deewa nammu bij nahzis (B); grahmatu, ebreifki driķķetu un eefeetu famts wahkâ (B); mohdinaja fwehts meldiņfch [...] ar bafunehm fpehlehts (B). Šis divdabis tekstā ir arī substantivēts – no Kriřtus garra apgaiřmohteem eepafinos (H); kur no augfti=ftahdinateem neweens ne eedriķķejahs (H); Gohdinahtu apfweize (H).

Daļēji lokāmie divdabji ar izskaņu -dams lietoti gan apstākļa nozīmē – kas to nefis uztizzigs un nepeekufdams (B), gan divdabja teicienā – ar jaunu fpohfchumu aptehrpe, pee mums buhdams lihdf pafaules gallam [...] (H); preekfch altara Wezzo ar jaukeem wahrdeem gohdinadams.. (H); un draudfi atlaife, to nofwehtidams (B); wezzais tehws pats, leezibu dohdams no tahs tizzibas.. (B). Divdabis ar -dams nav lietots par substantīva apzīmētāju, kā tas vērojams citos šā perioda rakstu darbos (Paegle 2021: 124, Vanags 2015: 56).

4.4.6. Adverbi

Daudzi adverbi ir tādi paši kā mūsdienās: atkal, daudz, itin, kad, kā, kamēr, kur, labprāt, nešu, nu, šeit, tad, tā, tā kā, tādēļ, tāpat, tāpēc, tiesam [tā!], tur, turpat, vēl.

Adverbam daudz nav nostabilizējusies saistāmība, to lieto gan ar dsk. ģenitīvu – daudf augftu, apfmaigfnotu Kungu ar labbu fķaitli (H), gan ar dsk. nominatīvu – daudf Widfemmes mahzitaji (B), gan ar daudzskaitļa akuzatīvu – woi nu tee peedfihwo tik daudf gaddus woi nepeedfiwo wis (B).

Vārds gan ar nozīmi ‘prietiekami, diezgan’ ir lietots adverbā nozīmē – un gan atfpirdfinahts atmohdifchotees (H). Vārds līdz lietots ar nozīmi ‘tiklīdz’ – bet lihdf leegi ehřeģes fķaņni mohdahs [...] firmgalwis atņehmahs (H), kā arī ‘kamēr, kad’ – ..nofchņaugt draudeja, lihdf Pats Wiffufpehzigais to glahbe (H).

Adverbu *diezgan* Bērents lieto *deewsgan*, kas atklāj tā etimoloģiju, tāpat arī *ais weenu*, kas pamatā adverbam *aizvien* – *pee ka effoht turrejees ais weenu* (B).

Adverbu *nešu* ‘nešus’ ar *u* vārda beigās lietojis Hūgenbergers – *Pahrs draugu tà kà nefchu eewedde*, Hūgenbergers *nešu* minējis savā pētījumā par adverbiem (Hugenberger 1830: 52), Endzelīns par vecāku uzskata formu ar *-šu* blakus *-šus* (Endzelīns 1951: 622).

No adjektīviem ar *-i* darināti adverbi: *ihfti kriptigu rihtfprediķi* (H); *ihpafchi fwehtiteem kungeem, mihligi apfweize, tuwi peeftahjees* (H); *firfnigi* [...] *luhdfe* (H); *augfti zeeni* (H); *gaiſchi un mihligi isteikt* (H), konstatēta tikai viena adverba salīdzināmās pakāpes forma *tuvāki* – *tuwaki ftahditeem* (H).

Adverbus *kad* – *tad* lieto salikta teikuma daļu ievadīšanai – *Kad wiffi bij nodfeedajufchi flawas un pateizibas dfeefmas perfchiņu, tad Widfemmes augftas teefas peeſehdetais un Wihplantes prahwefts Karlbloms us wezzo tehwu runnaja..* (B).

4.4.7. Prepozīcijas

Abos rakstos lietotas šādas prepozīcijas: *aiz, ar, caur, iekš, līdz, no, pār, par, pēc, pie, pret, priekš, uz*. Ierobežotā avīžu rakstu apjoma un satura dēļ šeit nav visu latviešu valodas prepozīciju, piemēram, *ap, apakš, dēļ, iz, labad, zem*.

- *aiz*_{ar} ģenitīvu cēloņa nozīmē – *..ais wezza tehwa wahjibas teem nebi wehlehts to redfeht fawâ widdû* (B);
- *ar*_{ar} instrumentāli līdzekļa nozīmē – *wezzu tehwu mohdinajafwehts meldiņfch ar bafunehm fpehlehts* (B); *ar*_{cēloņa} nozīmē – *wezzais tehws ar flimmibu nowahrdſinahts* (B); *ar*_{veida} nozīmē – *faldus wakkariņus ar firdslaimibu noturrejam*; (H); vienlīdzīgi teikuma locekļi ar daudzskaitļa instrumentāli un ar vienskaitļa ģenitīvu – *ar ehrģeļu fkanneem unfkaiſtas dfeefmiņas* [tā] *ammata kahfu fwehtifchana beidſahs* (H);
- *bez*_{ar} ģenitīvu – *un bes winna weens weenigs fuperdents 21 gaddu ftahwejis tai gohda ammatâ* (B);
- *caur*_{dsk. dat} līdzekļa nozīmē – *zaur fawahm lappiņahm* („Latviešu Avīzēm“ jeb laikrakstu, sal. vācu *das Blatt* – ‘avīze, laikraksts’) *gohda wihru peeminnu gribb eefpeeft un glabaht* (H), šeit *caur* lietots vācu *durch* iespaidā, latviešu valodā *caur* līdzekļa nozīmē lieto, ja līdzeklis dzīva būtne – *caur mani tu to uzzināji*, tagad parasti šo nozīmi izsaka prepozīcija *ar vai no*;
- *iekš*_{ar} ģenitīvu – *runnaja par wezza wihra darbu eekfch ta Kunga wihna kalna* (B), prepozīcija *iekš* lietota lokatīva nozīmē;
- *līdz*_{ar} ģenitīvu un datīvu, norādot laika un vietas robežu – *pee ka effot turrejees ais weenu un turrefees lihdf pat paftarajas ftundiņas* (B); *Deewam pateize par wiffu to ſchehlaftibu, ko Tas tam parahdijis lihdfſchai de enai* (B); *lihdf pafaules gallam* (H);
- *no*_{ar} ģenitīvu – *to fweizinaja no Nitaures draudſes puffes* [...] *no ta mafa mahzitaju pulziņu puffes* (B); *no wiņņa paſchas mihligas meitas dſirdeja, ka ..* (H);
- *par*_{ar} akuzatīvu – *eezelts Luttera draudſei Widfemmê par preekſchneeku un galvinieku* (B); *runnaja* [...] *eedohta par peeminehfchanu* (B).

Prepozīcija *par* lietota *pa* nozīmē – ..*ko Deews tam baggati parahdijs par wiffēem wiņņa muhfcha gadeem* (B); *par deenas karftumu un naftu* (B), šādi *par pa* vietā lieto arī *Suntažu* izloksnē.

Prepozīcija *par* lietota *pēc* nozīmē ar akuzatīvu – *Tahds atspirdfinahts wiņfch par kahdaftunda laiku* [...] *fawâ nammâ saņehme wiffus tohs* (B); *par* saskaņojuma trūkumu nominālā vārdkopā sk. turpmāk.

Par un *pār* nešķiršana ir vērojama Hügenbergera rakstā, bet ne Bērenta tekstā – *Jauna fiņņa pahr ammata=kahfahm* (H); *pahr to minnetufwehtifchanu par fwehtibu tautiņai* [...] *isteikt* (H); *nekaunos pahr to Ewangeliumu Kriřtus, jo tas ir Deewa fpehks par peftifchanu ikkatram* [...] *kas tizz.* (H).

Prepozīcijas *pār* lietošana *par* vietā izskaidrojama ar dzimtās vācu valodas ietekmi, kur *über* lieto ar nozīmi ‘pār, pāri’ – *über den Ozean fliegen*, kā arī ar nozīmi ‘par’ – *über wichtige Dinge sprechen* (VLV 1996, 597). Endzelīns norāda, ka 16. gs. tekstos lietots tikai *pār* (ar jebkuru nozīmi) (Endzelīns 1951: 670). Prepozīciju *par* un *pār* nešķiršana, kā raksta Ozols, ir vērojama arī Glikā Bībelē, kas otra izdevuma red. 1739. gadā labota – *pār* vietā *par* (Ozols 1965: 310).

- *pēc*^{ar} ģen. secības un nolūka noz. – *pehz waffaras fwehtku atfwehtes* (H); *pehz wiņņa weffelibas apwaizatees* (H);
- *pie*^{ar} ģenitīvu vietas nozīmē – *Kas Melnu galwju nammâ pee lielas afaidas gaddijees* (H); *nogahju pee zeeniga Rihgas fuperdenta kunga* (H), frazeoloģismos – *wahrdeem, kas wiffēem pee firds gahje* (H); *ķehrahs pee firds* (B), Endzelīns aizrāda, ka *pie* reizēm sastopams ar akuzatīvu, bet tas neatbilst Hügenbergera (Hugenberger 1830: 78) regulai, ka „ģenitīvs lietājams, atbildot uz jautājumu *kur?*, akuzatīvs – atbildot uz jautājumu *kurp?*, autora rīcībā esošais materiāls to neapstiprina“ (Endzelīns 1951: 560);
- *pret*^{ar} ģen. laika noz. un akuz. virziena noz. – *Rihgas Jehkaba bafnizâ prett pufsdeenas fapulzejahs* (H); *un prett altaru us lehkrehflu fehdinaja* (H);
- *priekš*^{laika} nozīmē ‘pirms’ – *preekfch 50 gadeem* (H); *priekš*^{vietas} nozīmē ‘priekšā’ – *preekfch altara trelliņeem* [...] *firmgalwim jo tuwi peeftahjees* (H); *tee parahdifees preekfch Deewa* (B); *priekš* adresāta nozīmē – *eefpehje kahdus kreetnus wahrduš preekfch wiffēem* [...] *isteikt* (H);
- *uz*^{ar} akuz. virsmas un virziena nozīmē – *us lehnkrehflu fehdinaja* (H); *pawaddija us wiņņa mahjiņu* (H); *nogahje us wezzo tehwu* (B); *us wezzo tehwu runnaja* (B).

4.4.8. Partikulas

Partikulas šajos avīžu rakstos lietotas samērā maz: *arī, jau, jo, kā, tā kā, lai, ne, pat, tiešām, tik, tikai, vien, vis*, tās neatšķiras no mūsdienām – *lai tad arri peeteek tas maģģums, ko fcheit fpehju isteikt* (H); *atņehmahs un jo jautri fkatijahs* (H); *pahrs draugu tã kã nefchu eewede* (H); *fešdeenã tahdehļ jau Rihgas pilsfehtas fuperdents Pelkau* [...] *nogahje us wezzo tehwu* (B); *un turrefees lihdf pat pařtarajas řtundiņas* (B); *ka wiffēem bailes ween* (B).

Interesanti, ka jau 19. gs. vidū partikulu *kā* lieto šķīruma nozīmē, droši vien vācu *als* ietekmē – ..*to wezzais Deewa wihrs arī kà bafnizas weztehws mihligi darrija* (H).

4.4.9. Saikļi

Abos avīžu rakstos izmantoti šādi saikļi: *arī, bet, gan – gan, jo, ka, kaut arī, lai, ne vien – bet, tāpēc ka, un, voi nu – voi, voi*. Saikļi lietoti vienlīdzīgu teikuma locekļu un salikta teikuma daļu saistīšanai – *Warreefet dohmaht, laffitaji mihli, ka gohda wihra gohda deenu fwehtiht ruhpeja ne ween mahzitajeem, bet wiffieem, kas ween zeeni to ammatu tahs jaunās derribas* (B); .. *mahzitajus, woi nu tee peedfihwo tik daudz gaddus woi nepeedfihwo wis, lai fkbubina ftrahdaht* (B); *nekaunohs pahr to Ewangeliumu Kristus, jo tas irr Deewa fpehks..* (H).

4.5. Sintakse

4.5.1. Teikuma locekļu saskaņošana

Hügenbergers ne tikai prepozīcijas *par* vietā lieto *pār*, bet arī ar substantīva ģenitīvu izteiktu apzīmētāju nominālā vārdkopā neattiecinā uz apzīmējamo vārdu. Viņš raksta nevis *par zelta amata kāzām*, bet gan *pahr feltu ammata kahfahm*.

Teikumā gramatiski nesaskaņoti vārdi vērojami arī dažos citos Hügenbergera teikumos – *tad ar ehrġelu fkanneem un fkaiftas djeefmiņas ammata kahfu fwehtifchana beidfahs* (H); *to wehl peeminnefchu, [...] ka pawakarā aisfteidfos [...] to apraudfihht [...] un no wiņņa pafchas mihligas meitas dfirdeja, ka..* (H), nevis *no viņa pašā milīgas meitas dzirdēju*.

Bērenta tekstā ir šāds teikums – ..*fweizinaja [...] no ta maza mahzitaju pulziņu puffes* (B), šeit, iespējams, pēc konteksta spriežot, trūkst saskaņojuma mācītāju pulciņš, – *no mācītāju pulciņa puses*. Teikumā *Tahds atspirdfinahts wiņfch par kahda ftunda laiku [...] fawā nammā saņehme wiffus tohs* (B) trūkst nominālās vārdkopas locījumu saskaņojuma, resp., *par kādas stundas laiku*.

4.5.2. Vārdu kārtā

Reizēm teikumos ir aplama vārdu kārtība, tādēļ tie nav saprotami – *Tas Widfemmes lantrahta lelskungs, kam Juni mehnefchâ rohkâ ta fiņņa par ritterfchaptes* ('bruņniecības') *waijadfibahm* (B), laikam: *lielskungs, kam rokā (tā) ziņa par bruņniecības vajadzībām jūnija mēnesī*.

Kā minēts, Klots 1834. gadā ir piedalījies arī Vēstures un senatnes pētītāju biedrības dibināšanā (Inland 1855₂). Biedrība piedalās Klota apsveikšanā, par to Bērents raksta šādi: „*ta beedriba, kas darbojahs muhfū treiju juhras gubernementu paleekus no wezzu wezzeem famekleht un peekohpt*“. Teikums ir neskaidrs, jo biedrība nosaukta aprakstoši, teikums ar vārdu izlaidumiem, trūkst *laikiem* – *wezzu wezzeem* [laikiem] *famekleht*, arī vārdu *paleeki, paliekus* (akuz.) 'paliekas' šādi vairs nelietojam (ME III 62, *palieks*, arī *palieka* 'paliekas jeb tas, kas palicis pāri'), toreiz vēl nav radīts Kronvalda jaunvārds *vēsture* (1868) (Kronvalds 1937: 615).

Raksturīgi, ka vācu mācītāji, latviešu valodā rakstot, bieži vien izteicēju novieto tāpat kā vācu valodā teikuma beigās – *daudf augftu, apfmaigfnotu zeenigu Kungu ar labu fkaitli no Widfemmes un Kurzemmes mahzitajeem Rihgas Jehkaba bafnizâ prett pusdeenas fapulzejahs* (H); *..firmgalwu no fawas puffes luhdfe, wiņņu ar tehwa prahtu wehl fwehtiht, ko wezzais Deewa wihrs arri kâ bafnizas weztehws mihligi darrija* (H).

Reizēm nesaskaņotais apzīmētājs vai apzīmētāja grupa tiek novietota aiz apzīmējamā vārda – *wiffeem, kas ween zeeni to ammatu tahs jaunās derribas* (B); *nekaunohs pahr to Ewangeliumu Kriřtus* (H).

Tekstā bieži vien trūkst iederīgu pieturzīmju – *Bet [.] lihdf leegi ehrģeles fkanni mohdahs un kahdus ihpafchi eedriķķetus pehrfchus nodfeedaja [.] firmgalwis atņehmahs un jo jautri fkatijahs* (H); *Ar driķķetahm grahmatahm to pagohdinaja, [komats lieks] ta beedriba, kas darbojahs muhfu..* (B).

5. Nobeigums

Vidzemes ģenerālsuperintendanta Gustava Reinholda fon Klota (1780–1855) 50 darba gadu svinības mācītāja amatā 1855. gada 12. jūnijā ir kultūrvēsturisks notikums. No Kārļa Hūgenbergera un Johana Teodora Bērenta rakstiem „Latviešu Avīžu“ pielikumā varam gūt priekšstatu par tā norisi – sagatavota īpaša programma un apsveikumi, stāstīts, kā Klots tiek sveikts iepriekšējā dienā savās mājās, svētku rītā modināts ar bazūnes skaņām, godināts un svētīts Rīgas Svētā Jēkaba baznīcā, tad atkal ir apdāvināts mājās, un lūgtie viesi pulcējas mielastā Melngalvju namā – *Melnu galwu nammâ* (H), jeb *Schwarzeneiptera nammâ* (B), sal. vācu *das Schwarzenhäupterhaus*.

Kaut arī abu autoru raksti par Klota godināšanu publicēti vienā un tajā pašā „Latviešu Avīžu“ pielikumā, to latviešu valoda nav savstarpēji saskaņota, atšķirīgi atveidoti uzvārdi (*Berent* (B) un *Berents* (H)), vietu nosaukumi (*Nitaure* (B) un *Nihtaure* (H), *Suntefchu* (H) un *Suntafchu* (B)), viena un tā paša amata nosaukumi aprakstīti atšķirīgi – *Wirs bafnizas teefas peefehdetajs* (H); *augftas bafnizas teefas peefehdetajs* (B) u. c.

Lai gan abi rakstu autori ir laikabiedri, viņu valoda atšķiras. Hūgenbergera valodā, viņš kalpojis Kurzemē, vērojamas kurzemnieku valodas īpatnības: *pēršs* vīr. dz. ‘perša, dziesmas pants’ – *kahdus [..] dfeefmas pehrfchus nodfeedaja* (H); *skaņi* ‘skaņas’ vīr. dz. un vārds *liegi* – *Lihdf leegi ehrģeles fkanni mohdahs* (H); *kaut arri wainas tikkai leegi aisņemdams* (H).

Savukārt Bērenta valodā, kurš visu mūžu bijis starp vidzemniekiem, šādu pazīmju nav, viņš izvairās no <h> lietošanas pat uzvārdā, rakstot *Berkolz*, Bērents par attieksmes pronomenu lieto tikai *kas* dažādos locījumos, bet Hūgenbergers arī *kurš* ģenitīvā un lokatīvā – *..leezibu dohdams no Tahs tizzibas, pee ka effoht turrejees ais weenu* (B); *Pirmâ fwehtdeenâ pehz Waffaras fwehtku atfwehtes, kuŗŗâ fwehtihs firmgalwis*

Nihtaures draudfê [...] *bij eewefts..* (H). *Par* un *pār* nešķiršana ir vērojama Hūgenbergera rakstā, bet ne Bērenta tekstā.

Kopumā abu mācītāju rakstu valoda atbilst 19. gs. periodam līdz jaunlatviešiem, kad trūkst vairāku latvisku vārdu, piemēram, *veids*, *vēsture*, tā vietā lietoti *vīze*, *palieki* – *gan fchahdâ*, *gan tahdâ wihfê* (B); *paleekus no wezzu wezzeem famekleht* (B). Atsevišķi vārdi mūsdienās ir novecojuši – *Wiņfch no zeetas wahjibas* ‘grūtas slimības’ *likkaks tà famohzihts* (H). Ir lietoti tādi vārdi kā *testaments* ar nozīmi ‘Vecā un Jaunā Derība’, *glītumi* ‘rotājumi’, verbi, kas darināti ar priedēkli *ap-*: *apzeetinaht* ‘nocietināt’, *apgodināt* ‘godāt’ – *apgohdinahjamu firmo gohda wihru* (H).

Gramatiskā sistēma nav sakārtota, substantīviem svārstās deklinēšana – *firmgalwis*, *firmgalwim*, *firmgalwu* // *firmgalwi* (H), nesistemātiska adjektīvu lietošana ar noteikto un nenoteikto galotni – *apgohdinajamu firmo gohda wihru* [...] *eeewe* (H), prepozīcijas biedrojas ar dažādiem locījumiem, piemēram, *līdz* lietots ar ģenitīvu un datīvu – *lihdf pat paštarajas ftundiņas* (B); *lihdf fchai deenai* (B); *lihdf pafaules gallam* (H). Abu autoru tekstā ir daži nesaprotami teikumi ar vārdu kārtas un teikuma locekļu saskaņojuma pārkāpumiem – *pahr feltu ammata kahfahm* (H), biežs pronomena *tas* lietojumu vācu valodas noteiktā artikula vietā.

Salīdzinot abu avīžu rakstu autoru latviešu valodu, var secināt, ka Bērents tomēr ir labāk pratis latviešu valodu nekā Hūgenbergers.

Avoti

Publicētie

Bērents, Johans Teodors, 1855. No Rihgas. *Latviešu Avīžu pielikums*, 1855. gada 23. jūnijā.

Hūgenbergers, Kārlis, 1855. Jauna fiņņa pahr ammata=kahfahm. *Latviešu Avīžu pielikums*. 1855. gada 23. jūnijā.

Nepublicētie

LVVA 1785–1825 = Latvijas Valsts vēstures arhīvs. Vidzeme, Rīgas apriņķis, Nītaures draudze, 235. fonds, 3. apraksts, 180. lieta.

LVVA 1840 = Latvijas Valsts vēstures arhīvs. Acta des Livlandisches Landrats Collegium. 214. fonds, 1. apraksts, 731. lieta.

Literatūra

Baerent, Paul. 1977. *Die evangelischen Prediger Liolands bis 1918*. Köln, Wien: Böhlau.

Berkholz, Arend. 1895. *Der St. Jacobi=Kirchhof in Riga (1773–1895)*. Zweiter Sonderabdruck aus dem „Rigaer Tageblatt“. Riga: N. Kymmell.

Berkholz, Cristian August. 1855. *Burchard Waldis im Jahre 1527 in Riga*. Ein Bild aus der vaterländischen Reformationsgefchichte. Als Einladungsfchrift zu der in der St. Jacobi=Kirche in Riga den 29. Mai 1855 Mittags um 12 Uhr ſtatthabenden Feier des fünfzigjährigen Amts=Jubelfestes Sr. Magnificenz des Livl. Herrn General=ſuperintendenten R. v. Klot. Druck von der W. J. Hacker in Riga.

DLV 1943 = *Deutsch-Lettisches Wörterbuch*. Geordnet von Ed. Osolin, redigiert von Dr. J. Endzelin. Sechste Auflage. Riga: A. Gulbis.

- Vanags, Pēteris. 2015. Valoda „Stāstos“. *F. B. Blaufūss „Vidzemes stāsti“. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 43–74.
- VLV 1996 = Granta, Katrīna, Eleonora Pampe. *Vācu-latviešu vārdnīca*: ap 52 000 vārdu. 3. pārstrād. un papild. izd. Rīga: Avots.
- Zalcmanis, Raimonds. 2008. *Rīgas ielas*. Enciklopēdija. 2. sējums. Rīga: SIA Drukātava.
- Zeiferts, Teodors. 1886. Hugenbergers mūsu valodas un rakstniecības laukā. *Austrums*, zinātnes un rakstniecības mēnešraksts, izdots un vadīts no J. Velmes. Otrais gads. Maskavā: E. Līsnera un I. Romāna drukātavā, 479–490.

Dzintra Paegle
Baltu valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, Latvija
dzintrap@latnet.lv

SUMMARY

JUBILEE OF GUSTAV REINHOLD VON KLOT IN 1855 IN THE REFLECTION OF JOHANN THEODOR BERENT AND KARL HUGENBERGER: THE EVENT AND THE LANGUAGE OF THE WRITERS

Dzintra Paegle

The celebration of 50 years of work as a pastor of the general superintendent of Livland, Gustav Reinhold von Klot (1780–1855) on June 12, 1855, was a cultural and historical event. From the articles of Hugenberger and Berent in the supplement of "Latviešu Avīzes" on June 23, 1855, one can get an idea of the events of that day. A special program and congratulations were prepared for the celebration. The articles tell how Klot was congratulated the previous day at his home, woken up by the sound of a trumpet on the morning of the celebration, honored and blessed in St. James's Church in Riga. Later, he was greeted with gifts at home, and at the end, the invited guests, without the honoree himself, gathered for a feast in the Riga House of Blackheads.

Although both authors' articles on Klot's tribute were published in the same supplement of "Latviešu Avīzes", their Latvian language differs, e.g., surnames (*Berent* (B) and *Berents* (H)), placenames (*Nītaure* (B) and *Nihtaure* (H), *Suntefču* (H) and *Suntafču* (B)), the names of the same position (*Wirs bafnīcas teežas peefehdetajs* (H) and *augftas bafnīzas teežas peefehdetajs* (B)) are written differently.

In the language of Hugenberger, who worked in Courland, local dialect peculiarities can be observed: *pēršs* masc. 'song verse', *skāņi* masc. 'sounds', *liegi* 'gently'. There are no such features in the language of Berent, who had worked in Livland all his life. Berent uses *kas* 'who' only as a relative pronoun in all case forms, while Hugenberger uses also *kuŗš* 'who' in the genitive and locative. The non-distinction between the prepositions *par* and *pār* is observed in Hugenberger's article, but not in Berent's text.

In general, the language of the writings of both pastors corresponds to the tradition of the first half of the 19th century, when such neologisms as, for example, *veids* 'way', *vēsture* 'history', were not yet created, instead *vīze*, *palieki* were used. Other peculiar lexemes or collocations can be mentioned, for example, *cieta vājība* 'severe illness', *glītumi* 'decorations', and verbs formed with the prefix *ap-*: *apcietināt* 'to harden', *apgodināt* 'to honor'.

The grammar shows such peculiarities as fluctuations in the declension of nouns, e.g., *firngalwis*, *firngalwim*, *firngalwu* // *firngalwi* (H), unsystematic use of adjectives with definite and indefinite endings, prepositions are used with several case forms, e.g., *līdz* 'until' with genitive and dative. The use of the pronoun *tas* 'that' according to the pattern of the German definite article is common.

Comparing the Latvian language of the authors of the two articles, it can be concluded that Berent has a better command of the Latvian language than Hugenberger.